

Etiketleme Teorisi Çerçevesinde Sosyal Dışlanma ve Salgın Hastalıklar: Kovid-19 Süreci ve Damgalama

Sevim ATİLA DEMİR¹

Araştırma Makalesi

Öz

Kovid-19 salgını küresel bir kriz olarak tüm dünyanın aynı amaç için birleşmesi gerekliliğini zorunlu kılarken bir yandan da toplumsal ayrışmaları tetikleyen bazı dinamikleri içermektedir. İnsanlar tüm dünyada canlar alan bu salgına yakalanmaktan hem sağlık yönü ile hem de sosyal dışlanışlık yönü ile endişe etmektedir. Salgın tüm toplumları sosyal, ekonomik ve siyasal düzeyde etkilemeye devam etmektedir. Özellikle kişiler arası etkileşimin olumsuz yöndeki dönüşümü ve dışlama sosyal alanda gerçekleşen negatif unsurlardan biridir. Sadece hastalığa yakalanmış bireyler değil aynı zamanda hastalıkla ilişkili olarak görülebilecek tüm yönlerden bakıldığında, salgın çeşitli biçimlerde sosyal dışlanmayı üretmektedir. Bu durum etiketlenmeye ve beraberinde bir dizi dezavantajlılıkları üretmeye yol açmaktadır. Bu çalışma, Etiketleme Teorisi ışığında salgın hastalıkların Kovid-19 özelinde nasıl ve ne şekillerde sosyal dışlanmayı ürettiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla Goffman'ın Etiketleme Teorisi ışığında belirleyici kavramların Kovid-19 sürecinde dışlanan bazı temel gruplara yönelik yansımanın olup olmadığı literatüre dayalı olarak incelenmiştir. Kavram ve temalar yolu ile bütünsel bir resim elde edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada görülmüştür ki salgınla ilişkili hemen hemen her türlü durum bir etiketlemeyi doğurma ve çoğunlukla bu etiketlemeler ile sosyal dışlanmayı üretme potansiyeli taşımaktadır. Ayrıca Goffman'ın vurguladığı gibi bu etiketleme itibarsızlaştırma ve mağduriyeti getirmektedir.

Anahtar Kelimeler

Etiketleme,
Sosyal Dışlanma,
Kovid-19,
Salgın Süreci,
İtibarsızlaştırma

Jel Kod: A-19, B-19, D-19

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi:
11.05.2021

Kabul Tarihi:
18.09.2021

Social Exclusion and Epidemics in the Framework of Labeling Theory: Covid-19 Process and Stigma

Abstract

As a global crisis, the Kovid-19 outbreak necessitates the need for the whole world to unite for the same purpose, while also involving some dynamics that trigger social disintegration. People are worried about being caught in this epidemic that takes lives all over the world, both in terms of health and social exclusion. The epidemic continues to affect all societies at social, economic and political levels. In particular, the negative transformation of interpersonal interaction and exclusion is one of the negative elements in the social field. The epidemic produces various forms of social exclusion, not only from affected individuals but also from all aspects that can be seen in relation to the disease. This leads to labeling and to produce a series of disadvantages. This study aims to reveal how and in what ways epidemic diseases produce social exclusion in the light of the Labeling Theory. For this purpose, in the light of Goffman's Labeling Theory, it has been examined based on the literature whether the determinative concepts have a reflection on some basic groups excluded in the Kovid-19 process. A holistic picture has been tried to be obtained through concepts and themes. It has been seen in the study that almost any situation associated with the epidemic has the potential to generate a labeling and mostly to produce social exclusion with these labeling. In addition, as with Goffman emphasizes, this labeling brings discredit and victimization.

Keywords

Labeling,
Social Exclusion,
Covid-19,
Epidemic
Process Discredit,

Jel Codes: A-19, B-19,
D-19

Article Info

Received:
11.05.2021
Accepted:
18.09.2021

¹Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, satila@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7033-7464

Giriş

KOVID-19 (koronavirüs) pandemisi, 2019 yılı Aralık ayında Çin'in Hubei Eyaletine bağlı olan Wuhan şehrinde yeni tip bir koronavirüsün neden olduğu zatürre salgını olarak başlamış ve sonrasında dünyanın birçok ülkesine yayılmıştır. Bu süreçte tüm dünya tecrübe etmektedir ki salgın hastalıklar tıbbi boyutların yanı sıra bireyleri, grupları ve toplumları etkileyen çok yönlü sosyal bir olgudur. Türkiye'de 3 Şubat 2020'de Çin'den gelen uçuşlar durdurulmuş, sonrasında İtalya, Güney Kore ve Irak gibi ülkelerle uçuşlar karşılıklı olarak durdurulmuştur. Türkiye'de 11 Mart 2020'de ilk vaka tespit edilmiştir. 8 Mart 2020'den itibaren çoğu illerde halka açık yerler ve toplu taşıma araçları dezenfekte edilmeye başlanmıştır. Dönem dönem salgın oranlarına göre kademeli önlemler (tam kapanma, kısmi kapanma, yaş kategorilerine göre dönüşümlü sokağa çıkma kısıtlamaları, dükkanların kademeli kapanmaları veya çalışma sistemlerinin düzenlenmesi gibi...) alınmaya devam etmiştir. 16 Mart 2020 tarihinden itibaren ortaöğretim kademeleri ve üniversitelerin eğitim-öğretimine ara verilmiş ve öğretim uzaktan eğitim yöntemiyle sürdürülmeye başlanmıştır (Karataş, 2020: 5). İçinde bulunduğumuz dönemde tüm sınıf kademeleri önlemlerle beraber yüz yüze eğitime başlamıştır. Salgının seyrine dayalı olarak tedbirler güncellenerek ve çeşitlenerek devam etmektedir.

Kovid-19 pandemisi nedeniyle büyük toplumsal ve ekonomik değişimler yaşanmıştır. Ulaşım ve okullar kapanmış, iş kaybı ve çalışma biçiminin değişimi ile evden çalışmanın getirdiği iş yükü ve aile içi rollerin değişimi gibi, birtakım ruhsal ve iletişimsel huzursuzlukların da tetiklenebildiği gözlenmiştir. "Hayat Eve Sığar" çağrıları salgının ilk aşamalarından itibaren vurgulanmıştır. Bu çağrılar insanları farklı koşullarına göre farklı ölçülerde etkilemiş, zorunluluklar ve dezavantajlılık evde kalmanın önüne geçebilmiştir. Özellikle dezavantajlı yaşlılar, engelliler ve destek/bakım hizmeti verenler, mülteciler gibi risk altındaki kişiler daha fazla olumsuz şartlarla yaşamak durumunda kalmışlardır. Bu süreçte salgından korunmak için alınan izolasyon önlemleri dezavantajlı bu grupların koşullarında daha belirleyici olmuştur. Öncelikli olarak izolasyona yönelik çağrıların dili ve hakim söylemler bu grupların ayrımcılığa ve damgalanmasına etki edebilmiştir. Pandemi koşulları bireylerde ruhsal gerginliklere yol açabilmiş, endişe, korku, yalnızlık ve umutsuzluklara sebebiyet vermiştir. Aynı zamanda salgının en çok etki ettiği bölgeler salgın ile beraber altyapıya dayalı, çalışma koşulları ve insan ilişkilerine dayalı alanlarda daha büyük sınavlar vermek durumunda kalmıştır (Ülman, 2020: 366-370).

Damga, (stigma) kavram olarak sosyoloji alanında ortaya çıkmasının yanı sıra öncelikle sosyal bilimler alanı olmak üzere çok sayıda alanda aktif olarak kullanılmaktadır. İlk kez Eski Yunanca'da yara, delik, iz gibi anlamları ifade etmek için kullanılmış ve aynı zamanda ilk kez Yunanlılar tarafından ahlaki olarak kötü görülen grupların (suçlular, köleler ve hainler vs...) bedenlerine dağıtarak veya kazıyarak verdikleri işaretler için kullanılmıştır. Böylece damgalanmış bireyler toplum içerisinde tanınacak ve diğerleri damgalanan kişilere karşı uyarılacaktır. Günümüzde de bu anlamlarına yakın olarak, itibar kaybı, düşme ve aşağılanma gibi durumları tanımlamak için kullanılmaktadır. Sosyolojik olarak tanımlandığında, damgalama, toplum içerisinde normal bir konumda iken bir durumdan ötürü değersiz, lekeli ve düşük konumda olma olarak kullanılmaktadır. Damgalanan kişi ile damgalayan "normal" kişiler arasında bir sınır vardır. Damgalanan kişi utanç veren durumdan ötürü daha az istenilir hatta daha az "insan"mış gibi algılanması sosyal etkileşimlerde dezavantajlılığı üretmektedir. Hatta damgalanan kişi diğerleri onun kimliğine ilişkin neye inanıyorsa ona inanma eğilimindedir ve bu çok önemlidir (Goffman, 2014: 29-34/ Özmen-Erdem, 2018: 186-187).

Eski çağlardan beri en bilinen damgalama araçlarından birisinin hastalıklar özellikle salgın hastalıklar olduğu bilinmektedir. Öyle ki hastalıklar bazen tüm milleti damgalamanın bir aracı olmuştur. İtalyanların "Fransız Şeytani" diye adlandırdığı sifiliz hastalığı, Fransızlar tarafından ise "Napoli Şeytani" olarak adlandırılmıştı (Özdemir, 2010: 45). Pandemi çok geniş coğrafyalara bazen bir kıtaya ve günümüzde olduğu gibi tüm dünyaya yayılmış insanların kitlesel ölümlerine yol açmıştır. Bu hastalıklar, hastalık yapıcı mikropların türüne göre havadan, hayvanlardan veya diğer insanlardan insanlara bulaşabilmektedir. Bütün bulaşıcı hastalıklar çeşitli yollar ile insana veya hayvana geçebilme özelliğindedir. Bu sebeple, diğer salgınlarda olduğu gibi Kovid-19 ile mücadelede sürecinde de temas

yollarından uzak durma ve dezenfeksiyonun ne denli önemli olduğu görülmüştür. 1796 yılında çiçek hastalığı için, ilerleyen yıllarda veba, kuduz gibi hastalıklar için, sonrasında Bakteriyojihaneyi Osmanî’de Sığır Vebası için ilk aşının geliştirilmesi sonucunda insan ve hayvan sağlığı için yeni bir dönem başlamıştır. Ancak bu süreç aynı zamanda sosyal dışlanmaları da beraberinde getirmiş hatta bazı grupların damgalanmasına yol açmıştır. Büyük Veba Salgını olarak da bilinen, Çin ve Asya’nın güney batısında başlayarak 1347-1351 yıllarında Avrupa’ya ulaşarak büyük yıkıma yol açan veba salgınında birçok kralın ve aile bireylerinin öldüğü, sosyal sonuçlarının da acı verici olduğu, kıtada yaşayan Müslüman ve Yahudilere işkencelerin arttığı bir salgın olarak bilinmektedir. 18. ve 19. Yüzyılda, tüberküloz, yoksullukla ve zekâ geriliği ile bağdaştırılarak (Barış, 2002: 339/Özmen-Erdem, 2018) sonrasında ise HIV/AIDS de bağışıklık sistemini çökmesine yol açan bulaşıcı hastalıklardan biri olarak en çok damgalamaya yol açan hastalık grupları içerisinde yer almışlardır. HIV küresel bir pandemidir ve dünya üzerinde 36,9 milyon kişinin bu hastalıktan öldüğü rapor edilmiştir. Bugün hala hastalığa dair yanlış önyargılar ve yetersiz bilgiler nedeni ile gerek hastalara yönelik gerekse yakınlarına yönelik ciddi ölçüde dışlayıcı davranışların olduğu görülmektedir. Dahası sadece sosyal etkileşim ve ilişki düzeyinde değil aynı zamanda etik ölçüde damgalama yaygındır (Aslan, 2020: 36-38). Günümüzde Kanser hastalığı, hemen hemen tüm ruhsal hastalıklar ve son olarak Kovid-19 salgını da damgalamanın birçok biçimini barındırmaktadır. Hastalıklara bağlı olarak damgalanan bireyler çeşitli şekillerde sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadır. Bu nedenle salgın dönemlerinde toplumların sosyal yapısında ve etkileşim biçimlerinde uzun süreli ve çok yönlü ciddi değişimler ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma literatür araştırmasına dayanmaktadır. Bu yol ile etiketleme teorisi çerçevesinde Goffman’ın etiketlemeyi tanımlayan kavramlara odaklanarak Kovid-19 sürecinde damgalanan temel bazı grupların (sağlık çalışanları, yaşlı bireyler, turistler, hastalar) hangi ortak temalar başlığında dışlanmaya maruz kaldıklarını incelemektedir. Buna göre Goffman’ın Etiketleme teorisinde etiketlemeyi üreten kavramlar şunlardır; mağdur edilme, arızı damga, itibarsızlaştırma, normal olanın dışında ve bazı korkunçluklar olarak seçilmiştir (Goffman, 2014:30-33). Bu kavramlar veya tanımlamalar Goffman’a göre etiketlenmiş bireylerin tipik durumlarıdır. Araştırma sorusu Kovid-19 sürecinin dışlananları üretme biçimi bu tipik süreçlerin ne kadarını kapsamaktadır. Ele alınan tüm gruplarda yaşanan dışlanma bu sürece ne ölçüde benzeşmektedir? Çalışma bu süreçleri “anlama”yı ve “kavrama”yı amaçlamaktadır. Bu yüzden sürece dair sembollerini okuma gerekir. Burada zaman, mekan ve kişi (grup) ler üzerine odaklanılmıştır (Creswell, 2017:17). Yaklaşım etiketleme teorisinin de temelinde bulunan sembolik etkileşim olmuştur. Böylece insanların söyledikleri ve yaptıkları ile sosyal dünyayı nasıl okudukları ve yorumladıkları önem taşımaktadır. Burada ise Blumer’den hareketle anlam (etiketleme) ile nesne/olay (Kovid-19 süreci) arasındaki ilişki incelenmiştir (Berg&Lune, 2015:26). Araştırma Kovid-19’a bağlı olarak ortaya çıkan ve çalışmaya konu olan “yaşlılar”, “turistler”, “hastalar” ve “sağlık çalışanları” grupları ile sınırlıdır. Bu gruplara dair süreç etiketlemeyi nasıl doğurmuştur ve özellikle dışlama biçimleri nasıl itibarsızlaştırmayı üretmiştir? Bu sorunun cevabı açıklanmıştır. Çalışmanın sonucunda görülmüştür ki bu grupların tamamı için Kovid-19 sürecinin yansıması Goffman’ın açıkladığı kavramları içermektedir.

1. Temel Kavram ve Yaklaşımlar

Damgalama, Etiketleme Teorisi olarak da adlandırılan, çeşitli nedenlerden ötürü bir kişinin kamusal alanda işaretlenmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenler toplumlara ve dönemlere göre tamamen farklılık gösterebilmektedir. Öyle ki bazen bir dönem bir toplumda dışlanmayı üretirken bir durum zaman içerisinde etki derecesini yitirir veya başka bir toplumda tamamen zıt bir anlam ifade ediyor olabilir. Sembolik Etkileşimcilik yaklaşımını esas alan Etiketleme kuramı Becker tarafından ortaya atılmıştır. Bu kavram ile ilk olarak kamusal etiketleme durumu informel olarak başlarken sonradan bir ivme kazanarak tuhaf bir şekilde sapkın biçimde davranan biri olarak değil de sapkın biri olarak tanımlanmasına giden bir süreç ifade edilmiştir. Bu etiketler bir kişi veya grup için tanımlandıkları andan itibaren işaret haline gelir ve o kişinin daha önceden sahip olduğu baba, arkadaş,

eş gibi tüm sembol ve statülerin önüne geçer. Zaman içerisinde de bu reddedilme ve etiketleme kaçınılmaz olarak bireylerin kendilerini algılama biçimlerine de etki eder. Lemert'e göre çoğu insan bazen sapkın davranışlarda bulunur fakat bunların çok azında yakalanır veya etiketlenir. Sapkınlığın tanımlanmasında daha çok toplum tarafından etiketlenme ve etiketlenmenin birey üzerindeki etkileri vardır (Slattery, 2015: 216-218).

Bu perspektiften bakıldığında toplumsal etkileşimlerin ve ilişkilerin temelinde o toplumda yer alan bireylerin anlam ve atıfları belirleyicidir. Bir kişiyi normal olarak tanımlananın dışında sınıflanmasına yol açan durum o toplumdaki bireylerin o duruma yükledikleri anlamlar ile ilişkilidir. Öyleyse sapma davranışı da tamamen çevre ile ilgilidir (Özmen-Erdem, 2018: 189). Sembolik etkileşimcilik temelde insan ve dünyası arasındaki ilişkilere ve bu ilişkilerin anlam ve karşılıklılığına odaklanır. Toplumun mikro boyutuna, gündelik ilişkilere ve sembolik iletişim yoluyla gündelik yaşamın toplumsal düzen ve anlamı nasıl oluşturduğuna odaklanır. İnsan zihni tüm olay ve ilişkileri bunlara yüklediği anlamlar boyutu ile kodlar ve etkileşimlerin zeminini oluşturur. Buna göre sosyal alanı bilgi, değer, kültür, tutum ve rollerden oluşan simgesel etkileşimin belirlediği vurgulanır. Toplumsal düzen sadece doğrudan etkileşimle değil bununla beraber ortak algı ve beklentilerin oluşmasıyla meydana gelir (Slattery, 2015:334). Bu simgelerin anlamlarını tanımlayabilmek ve açıklayabilmek için toplumsal yapının işleyiş sisteminin anlaşılması gerekir. Toplumsal alanda normal olan ile sapkın olanın tanımlanmasında karşılıklı değer atfının önemi gözden kaçırılmamalıdır. Öyleyse, damgalamayı ve sosyal dışlanmayı anlayabilmek için de sosyal etkileşimlerin doğasına ve anlamına odaklanılmaktadır. Damgalama bu açıdan bakıldığında kurumsallaşmanın oluşum sürecine benzemektedir. Bir eylemin veya durumun damgalamanın belirleyicisi olabilmesi için toplumsal olarak kurumsallaşan normalin dışında tanımlanmış ve belli tutarlılığa sahip etki alanı olan bir gelişim izlemesi gerekir.

Thomas J Scheff (1984) ve Thomas Szasz (1987) etiketleme teorisini akıl hastalıkları araştırmasına uygulamış ve modern gündelik hayatın gerilimlerinin yarattığı stresten ziyade hastalık olarak tanımlanmasını eleştirmişlerdir (Slattery, 2015: 219). Hastalıklar etiketlemede toplumsal norm ve gündelik süreçlerin dışında tanımlanmaları nedeni ile tarih boyunca belirleyici olmuşlardır. Salgın hastalıklar ise toplumsal uyarı ve tepkiyi daha fazla üzerinde tuttuğu için damgalamada teşvik edici görülmektedir. Her ne kadar etiketlemeyi belirleyen kurallar somut biçimde tam olarak açıklanamasa da sembolik olarak bireylerin zihnine yerleşmiştir. Burada kişi içinde bulunduğu normalin dışındaki durumdan ötürü etiketlenirken bir diğer taraf ta toplumsal belirleyici gücü de elinde bulunduran etiketleyenlerin varlığı da bu zihinsel kodlarda yatar (Bryngelson, 2009; Rössler, 2016; He and etc, 2020). Bu şekilde hemen hemen tüm sosyal etkileşimlerde olduğu gibi sembolik anlamlar etkilenen grupların karşılaştığı durumlarda çok belirleyicidir. Bu nedenle toplumların o duruma ne anlam yüklediği sürecin anlaşılması ve kavranmasında son derece önemlidir.

2. Salgın Hastalıklar ve Sosyal Değişme

Salgınlar sadece tıbbi yönleri ile değil toplumsal ve sosyo-ekonomik yönleri ile de toplumları etkiler. Çünkü bulaşıcı hastalıklar, yayılımı ile sosyal ekonomik ilişkilere, belirsizlikleri ve ürettiği korkular ile ruhsal sağlığa, tıbbi bir fenomen olması ile de fiziksel rutinlere olumsuz etki etmektedir. Tüm bu etkiler ile nasıl başa çıkılacağı ise çok daha hayatidir. Salgın hastalık ile karşılaşıldığında insanların korku ve panik duygusuyla korunma ve kaçınma davranışı sergilemesi doğal kabul edilmektedir. Riskler sahip oldukları potansiyel güçlerinden dolayı sadece içinde bulunulan anı değil geleceğe dair umut ve güven duygusunu da zedelemektedir (Beck, 1992; Karataş, 2020:6). Geleneksel dayanışma mekanizmalarının zayıflaması ve hatta bazı zamanlarda kopması ile birlikte kent yaşamında kendini daha fazla yalıtılmış ve yalnız hisseden birey güvensizlik yaşayabilmektedir (Furedi, 2014). Bu durum birtakım suistimalleri de beraberinde getirebilmektedir. Bu anlamda insanların sağlıkla ilgili korkuları kullanılarak kötü amaçlı yönlendirilmesi de kolaylaşmaktadır. Tarihin hemen hemen her döneminde ortaya çıkan salgın hastalıkların taşıdığı riskler çeşitli kanallar aracılığı ile (medya, siyaset,

ekonomi...) pekiştirilebilmektedir (Çelik ve diğ., 2017). Bu durum beraberinde öngörülemez ve önlenemez riskleride taşıyabilmektedir. Böylece pandemi dönemlerinde bu süreci doğru bir şekilde yönetebilmek için tıbbi müdahalenin yanında toplum ruh sağlığı açısından da planlı, sistemli ve ulaşılabilir psiko-sosyal destek hizmetleri bir kat daha önem taşır. Salgın hastalıkların birey ve toplum üzerindeki etkileri ve sonrasında ortaya çıkan süreçlere dair çalışmalar, salgının hayati sonuçları nedeni ile toplumda panik oluşturduğunu göstermiş olmasının yanısıra (Mak ve diğ., 2009; Chua ve diğ., 2004) dayanışma ve farkındalığın artması, seçeneklerin gözden geçirilmesi gibi olumlu süreçlere etki edebileceği de tartışılmaktadır (Calhoun & Tedeschi, 1999/ Karataş, 2020).

Salgın dönemlerinde ayrıca bazı davranışlarda gözle görülür artışlar yaşanmaktadır. Sokağa çıkma kısıtlamaları uygulandığı ve insanların çoğunluğunun gönüllü olarak kendisini karantina altına aldığı düşünüldüğünde gıda ve temizlik malzemesi alışverişinin artmış olması beklenen bir durumdur. Çünkü özellikle artan vaka sayıları ve ölümler bireylerin sağlıkla ilgili kaygılarını arttırmakta; hijyen, temizlik ve temasla ilgili daha fazla önlem almalarına neden olmaktadır. Psikiyatride hipokondriyazis (hastalık hastalığı) olarak tanımlanan bu durum özellikle pandemi zamanlarında daha da artmaktadır. Hasta olma korkusu kişilerin kendi durumlarını ve varolan belirtileri de yanlış yorumlamasına ve buna bağlı olarak yanlış önlem ve pratiklere yol açabilmektedir (Strong, 1990; Karapıçak ve diğ., 2012). Yapılan çalışmalar, fiziksel yönden sağlıklı insanların ortalama %60'ının hayatlarının herhangi bir döneminde sağlıkla ilişkili korkular yaşadığını ve bunların %45'inin nevroitik yapıda, diğerlerinin ise tamamen normal seyirde olduğunu göstermiştir (Şendağ, 1989). Tüm bu kaygılar beraberinde hem bireylerin gündelik pratiklerinde hem de sosyal ilişki biçimlerinde zorunlu olarak değişikliklere yol açmıştır. Ancak bununla birlikte insanların salgın hastalıkla ilgili düşünceleri ve önyargıları birtakım sosyal dışlama ve damgalama sorunlarını da beraberinde getirerek sosyal dışlamaya sebebiyet vermiştir.

Araştırmalarda, virüsün etkilediği yerlerde özellikle sosyo-ekonomik olarak en altta bulunan kişilerin salgın sürecinden daha fazla etkilendiği ve yaşam koşulları gereği bulaşma olasılığının yüksek olduğuna vurgu yapılmıştır. Ayrıca bu gruplar sağlıklı koşullar nedeni ile evlerinde kalamamakta ve böylece dezavantajlılık döngüsünü devam ettirmektedir. Örneğin, psikolojik rahatsızlıkların /bunalımların ve uyumsuzlukların göçmenlerde ve özellikle göçmen yaşlılarda olduğu gibi birden fazla dezavantajlılığı barındıran kişilerde görülme sıklığı da daha fazladır. Salgın gibi durumlarda ise yoksulluk dezavantajlı durumların daha da keskinleşmesinde temel belirleyicidir. Dezavantajlılık durumu, düzeyi ve buna dayalı ilişkiler hastalığa yönelik tutumu ve sosyal etkileşim biçimini belirleyebilmektedir. Örneğin yaşlı ve göçmen olan bir kişinin hastalığa yakalanması durumunda yaşlılığın getirdiği zorlu süreçlere göç ile beraber yenileri eklenir. Göçmen olmanın getirdiği sosyal, ekonomik, kültürel ve ilişkisel sorunlar salgın dönemlerinin olağanüstü koşulları ile birleştiğinde daha fazla hissedilmektedir. Bunun ötesinde özellikle Kovid-19 sürecinde yaş ayrımcılığının da en katı hali ile gün yüzüne çıkması bu grupları eşitsizliklerin dibine sürüklemiştir (Atila Demir, 2018/ Mui, 1996 and 2006; Berry, 1997; Cochrane, 1977).

3. Salgın Sürecinde Sosyal Dışlanma, Kovid-19 ve Damgalama

Sosyal dışlama, bireylerin veya grupların içinde yaşadığı toplumun ilişkilerinden ve o toplumun kaynaklarından yoksun bırakılma sürecini ifade eden bir kavram olarak 1980'li yıllarda Avrupa'daki "toplumsal politikalarla" ilgili tartışmalarda, daha çok yoksullukla ilişkili olarak, kullanılmaya başlanmıştır. Burada yoksulluk kavramı içerik olarak düşük sosyo-ekonomik statü ve yaşam biçimi yerine de kullanılmaktadır. Bu çerçevede sosyal dışlanma denildiğinde bazı temel anlamlara atıf yapılmaktadır. Sosyal dışlanma bazı sosyal hak ve bu hakların kullanımının önündeki engeller ile bu engelleri oluşturan süreçlerle ilişkili olarak tanımlanır. Bu yönü ile "dışlama" kavramı sivil toplum tartışmaları içerisinde yer almıştır. "Dışlama" literatüründeki ikinci bir alan ise Durkheim'in referansı ile de ortaya konulmuştur. Durkheim "anomi" kavramını toplumun genelinden normatif açıdan farklı olma ve dışlanmayı ifade eden bir kavram olarak tanımlamıştır. Özellikle sosyal düzenleme eksikliğinin

yaşandığı dönemlerde (ekonomik krizler, salgınlar...) daha fazla görülebilmektedir. Ayrıca bu kavram çok kültürlü toplumlarda görülen "marjinalleşme" durumlarını ortaya koymak için de kullanılmıştır (Marshall, 1999:150).

Salgınlar gibi risk dönemlerinde belirsizlikler toplumsal kaygıyı ve endişeyi artırır. Bu nedenle sosyal dayanışma ve sosyal düzen tehlikeye girer ve sosyal bünyeyi doğru okuyabilmek için varolan sorunları sağlıklı biçimde analiz edebilmek olası riskleri de engelleyebilme sürecinde gerekli hale gelir. İçinde bulunduğumuz Kovid-19 salgınında hastalığın sürecine ve ne zaman biteceğine dair halen varolan birçok belirsizlik toplumsal güvensizliği artırmaktadır. Bu belirsizlikler ve bilgi kirliliği insanların birbirlerine daha fazla korku duymaları ile ve hastalıkla ilişkili bireyleri dışlama ile sonuçlanabilmektedir. Toplumda varolan hastalığa ait korkulara bir de toplumsal baskılara dair korkular eklenince hastalığı saklamaya kadar giden bazı tehlikeli davranışlar ile karşılaşılabilir.

Küreselleşmeyle beraber sosyo-ekonomik, demografik ve kültürel başta olmak üzere tüm alanlarda meydana gelen hızlı değişimler sosyal düzeni zedelemiş ve dışlanmanın tüm biçimlerinin dünyanın her yerinde açık ve gizil biçimde yaşanmasına yol açmıştır. Bu nedenle bu çağa "dışlanma ve damgalama çağı" tanımlaması yapılmıştır. Sosyal dışlanma, sosyal haklara erişimde sınırlılıklar ve sosyal bütünleşmede yetersizlikler üreten sosyal bir gerçeklik olarak topluma yayılan dinamik bir kavramdır (Sapançalı, 2005:101). En temel sonuçları ise sosyal bağların kopması, hizmetlere erişim, dayanışma ve katılımın azalması olarak karşımıza çıkmaktadır (Silver, 1994/ Küçükşen,2017:2401).

Kovid 19 salgınına dayalı birçok dışlanma biçimi ile karşı karşıya kalınmıştır. Bunların en göze çarpan biçimi medya aracılığı ile yayılan söylemlerdeki damgalamalardır. İlk olarak salgına bir milliyet tanımlanması, damgalaması yaparak "Çin virüsü" olarak ifadelendirilmiş olduğu görülmüştür. Yine virüsün ortaya çıkışına dair açıklamaların "Çin'li insanları **kötü hijyen koşulları, sağlıksız beslenme ve kültür yapıları ile canlı fare ve yarasa gibi hayvanların yenilmesi** söylemleri bu algıyı daha da pekiştirmiştir. Bu durum ardından Çinli öğrenci ve turistlere (hatta tüm Asyalılara) yönelik **önyargıları** doğurmuş ve potansiyel hastalık taşıyıcıları olarak tüm dünyada damgalanmalarına yol açmıştır. Bu süreçte Roma'da bir okul müdürü Çinli öğrencilerinden hasta olmadıklarına dair belge istemesine kadar giden bir seri dışlayıcı pratiklerin yaşanmasına yol açmıştır. Bu süreç damgalama ve korkuyu körüklemiş ve Çinli/Asyalı kişilerin "**ben virüslü değilim**" şeklindeki toplu hareketleri doğurmuştur. Aynı şekilde bu süreçte birçok Çinli seyahat planlarını iptal etmek durumunda kalmışlardır. Bu durumun turizme de büyük yansımaları olmuştur (Euronews, 2020). Salgın tüm ülkelerde belli bir sayının üzerine çıkmaya başladıktan sonra toplum içerisinde yeni damgalama biçimleri ortaya çıkmaya başladı ki bunların başında sağlık çalışanlarına ve hasta ve yakınlarına yönelik damgalamalar gelmektedir (Villa vd., 2020:1451). Çinlilere yönelik etiketlenmenin tepki ve karşıt tepkileri yönü ile itibarsızlaştırma sürecini içerdiği açıktır.

İnsanların, başkalarını virüs bulaşmasının potansiyel kaynakları olarak görmesi pandeminin ötekileştirmeye neden olmasına yol açmakta ve bu durum küresel olduğu kadar yerel bağlamda da çok büyük ölçekte sosyal sermaye kaybına yol açmaktadır. Damgalayıcı davranışlar sadece enfekte kişilere yönelik değil ilişkili olabilecek tüm durumdaki kişilere (sağlık çalışanları/ yaşlılar/ Asya kökenliler vd...) yönelik olumsuz tutum ve tepkilerin yayılmasına yol açmıştır. Özellikle salgının ilk dönemlerinde sağlık personellerinin potansiyel taşıyıcı gözü ile itibarsızlaştırılarak gündelik yaşamda (komşu ilişkileri, ev kiralama) zorluklarla karşılaşmaları damgalama yönü ile yaşanan mağduriyetin açık göstergesidir (sozcu.com, 2020; haberler.com, 2020). Bu durumda hastalık kaynağı olarak algılanan bireyler aynı zamanda yaşama tehdit olarak tanımlandığından dışlanmayı içeren bir süreç ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Bhanot ve diğerleri, 2021: 2). Bu çerçeveden bakıldığında salgın süreci, henüz tanımlanamamış birçok yeni risk alanlarını da içinde barındırmaktadır.

Kovid-19 dönemi ve toplumsal ilişkiler çerçevesinde yapılan çalışmalar (Kozanoğlu, 2020; Ertem, 2020; Karataş, 2020; Türk Tabipler Birliği, 2020/ WHO, 2020/ Ipsos, 2020; Kara, 2020; UILISA12, 2020) temel olarak Türkiye'de salgının sosyal, psikoloji ve ekonomik etkilerine

odaklanmıştır. Elbette en açık toplumsal etki salgınla beraber hızla yaşam pratiklerinin değişimidir. Okulların uzaktan eğitim (online) sistemine geçişi, çalışma sistemlerinin kademeli olarak değişimi ve sosyalleşme biçimindeki dönüşümler sosyal, psikolojik ve elbette ekonomik derin etkiler meydana getirmiştir. İnsanlar neredeyse salgın öncesinde sıkı sıkıya bağlı oldukları sosyalleşme kalıplarından uzaklaşmak zorunda kalmıştır. Özellikle günümüzde de görülmüştür ki, bu süreç düşünüldüğü kadar kısa olmamış ve henüz bitebileceği noktasında da ön görülerin olmadığı görülmektedir. İnsanlar Covid-19 salgını ile birlikte yaşamaya alışmak durumunda kalmıştır. Bu sürecin apaçık dezavantajlarından biri de bazı sosyal ayrışmaları da tetiklemesidir. Hastalık sürecinde damgalamaya maruz kalan bireyler; kendilerini ait hissettikleri toplumun bir üyesi olmadıklarını düşünmeye başlayabilmekte ve bu durum bireylerin ayrıştırıcı tutumu neticesinde sosyal izolasyon ve umutsuzluğa yol açarak ruhsal rahatsızlıklara zemin hazırlayabilmektedir. Dezavantajlı grupların risk altında değil de tehlikeli olduğu damgası çeşitli mağduriyetlerin yaşanmasına yol açmıştır. Böylece çeşitli saygısızlıklara ve zorbalıklara maruz kalınmış ve damgalanan gruplar itibar kaybına uğramıştır (bbc.com, 2021). Bu gerçeklik salgınların sosyal ve davranışsal etkilerinin ne derece önemli olduğunu göstermiştir. Ekonomik alanda Covid-19 salgını farklı iş alanlarını farklı düzeylerde etkilemiştir. Buna göre çoğu alanda işgücü kaybı artarken, özellikle yoksul ülkelerde kayıt dışı istihdam edilen 1,6 milyar kişinin geçimlerini sağlayamama riski ile yüz yüze geldiği ifade edilmiştir (WHO, 2020/ Ipsos, 2020; Kara, 2020; UILISA12, 2020).

Bu oran neredeyse küresel işgücünün yarısına denk gelmektedir. Bununla birlikte tüm dünyada hızla gelişen sağlık krizi ile ekonomik, finansal ve sosyal krize dönüşmeye başlaması sosyal desteklerin önemini bir kat daha artırmıştır. Sağlık ve hastalıkla ilişkili damgalama, hastalığı yaşayan birey veya gruba yönelik, hastalığın yayıldığı bölgeye ve hastalıkla ilişkili tüm durumlara yönelik kötüleyici, değersizleştirici ve ötekileştirici bir tutumu içerir. Bulaşıcı hastalıklar ile ilgili damgalama, büyük ölçüde bilgi kirliliği ve yetersizliğinden kaynaklandığı görülmektedir. Özellikle de tanı almış kişiler, bu kişilerin yakınları, sağlık çalışanları, ilişkili kurumlar, yurtdışından ülkeye giren kişiler ve Asyalı bireyler gibi gruplar özellikle damgalamaya maruz kalabilmektedirler (Ertem, 2020). Bu durum da elbette sosyo-psikolojik sorunları tetiklemektedir. Damgalanma yaşayan insanlar çoğunlukla ayrımcılık ve dışlanma yaşamaktadırlar. Bu ayrımcılık CDC (Hastalık Kontrol ve Koruma Merkezi) (Yıldız, 2020; Centers for Diseases Control and Prevention, 2020) tarafından, ötekileştirilen diğer insanlar yönü ile, temel hizmetlerden (eğitim, sağlık vs...) mahrum bırakılma yönü ile ve şiddetin tüm biçimleri ile sınıflandırılabilir.

Damgalanma çok eski dönemlerden itibaren özellikle ruhsal hastalıklarda ve bulaşıcı hastalıklarda görülmektedir. Ruhsal hastalığı olan kişilerin Tanrı tarafından cezalandırıldıkları, şeytani güçlerin etkisinde oldukları gibi düşünce sistemleri insanlık tarihi boyunca var olmuştur. Locker'a göre tarihsel süreçte hastalık kavramı çeşitli aşamalardan geçtikten sonra bugünkü anlamını kazanmıştır. Modern tıbbın ortaya çıkışından önce hastalıklar kişilerin işledikleri günahlar veya alışkanlıklarla ilişkili olarak tanımlanmaktaydı. 19. Yüzyılın ilk yarısında yayılan kolera zayıf ahlaktan dolayı açıklanmaktaydı (Cirhinlioğlu, 2015:23). Aynı zamanda özellikle cüzzam, veba, AIDS gibi bulaşıcı hastalıklar hastaların herhangi bir suçlarından ötürü ortaya çıktığı veya bir günahın ilahi cezası olarak verildiğine yönelik inançlar da gelişmişti. Bu nedenle kötü bir durum olarak damgalanan kişiler toplumdan dışlanmış ve değersizleştirilmişti. Özellikle burada günümüzde salgınla mücadele sürecinde medyada kullanılan tanım ve söylemlerin de damgalayıcı tutumların ortaya çıkışında rolü bulunmaktadır. Salgının ilk aylarındaki yaşlılara yönelik dışlayıcı eylemlerin bu söylemlerle ilişkili olduğu da bilinmektedir (bbc.com, 2020; Ertem, 2020/ Gary, 2005). Özellikle yaşlılara yönelik söylemler sosyal ilişkilerde yaşlıları itibarsızlaştırmış ve mağduriyet yaşamalarına yol açmıştır.

Dünyada Koronavirüsün yayılımının devam etmesi ve birçok belirsizlikleri taşıması sürecin travmalı sonuçlarını da artırmıştır. Bu amaçla olumsuz etkilerinden korunmak için toplumun güven üzerinde ilişkilerini oturtabilmesi çok önemlidir. Çünkü salgın süreçleri sosyal güven ve sosyal sermaye düzeylerine olumsuz yansımaktadır. Dezavantajlı gruplar hali hazırda ayrımcılığa maruz kalmaktadır.

Özellikle salgın sürecinde, yaşlılar, evsizler, yoksullar, mülteciler, etnik azınlıklar başta olmak üzere bu gruplar çok daha keskin eşitsizlikler ile karşılaşmaktadırlar. Salgın hastalıklar dezavantajlı gruplara umutsuzlaştırıcı çok yönlü etkileri doğurmuştur. Bu nedenle tarih boyunca da hastalıkla ilişkili olabilmeye olasılığına göre dahi bireylerin, bölgelerin ve grupların damgalanmasını doğurmuştur (Yıldız, 2020). Damgalanmaya maruz kalmış bireylerin yaşadığı en yıkıcı etki artık o toplumun bir parçası olarak kendilerini görememeleridir. Toplumsal dışlanmayla beraber bireyler, daha fazla yalnızlaşır umutsuzluk, çaresizlik ve suçluluk hisseder. Hatta bir zaman sonra damgalama yaşamış kişiler bu kalıp yargıları kabullenmeye başlar. Belki de özellikle salgın hastalık dönemlerinde en korkutucu olan insanların ayrımcılığa maruz kalmaktan korktukları için hastalığı inkar etmesi veya gizlemesidir.

Damgalayan grupta olanlar ise herkes için bulaşıcı olan bu hastalığa karşı korunmuş oldukları düşüncesiyle gerekli koruyucu tedbirleri almayı ihmal edebilmektedir.

Kovid-19 Pandemisinde yaşlıların koşulları tüm dünyada görünür olmuştur. Bu görünürlük kamusal söyleme birtakım olumsuz söylemler ile yansımış ve nihayetinde yaşlıların işlevsiz, çaresiz ve hemen hepsinin aynı ihtiyaç ve beklentilere sahip olduğu noktasından yola çıkılarak tektepte olduğu şeklinde yansımıştır. Yaş ayrımcılığının en klasik şekli olan bu tektepleştirici söylemler yaşlılık alt kültürünü üretmekte ve yaşlı bireylerin gerçek ihtiyaç ve beklentilerini gölgelemektedir. Burada tek belirleyici yaş olmamaktadır. Yaşlı bireyleri tek kategoride değerlendirme temelde yaş ayrımcılığının tipik bir örneğidir. Bu durum yaşlıların özellikle sosyal boyutuna etki ederek yaşlıların toplumsal ilişkilerden kendilerini geri çekmelerine ve yaşlı alt kültürü oluşturmalarına yol açar. Böylece yaşlı bireylerin farklı ve kendine özgü durumları ve sorunları görmezden gelinerek dışlanmaya maruz bırakılır. Oysa ki yaşlı bireylerin farklı yaşam deneyimleri, farklı genetik ve sağlık geçmişleri, farklı eğilimleri ve kültürel özgeçmişleri bulunur. Bu farklılıklar aynen çocuklar ve gençlerde olduğu gibi yaşlı bireylerde de farklı ihtiyaçları ortaya çıkarır. Tüm yetişkinleri ve tüm gençleri aynı kategoride ele almak nasıl imkansız ve yanlış ise yaşlılar için de durum böyledir. Salgın sürecinde ise bu içe kapanma çok daha somut biçimde yaşanmış ve özellikle yaşlıların yalnızlaşmasını üretmiştir. Ayrıca Kovid-19 sürecinde toplumda gençler ve yaşlılar arasındaki mesafeye dayalı olarak sosyal medyada salgınla mücadele sürecini yıpratmıştır (bbc.com, 2021; sozcu.com, 2020; euronews.com; Kaygusuz, 2008:228).

Her ne kadar yaşlı yetişkinler salgından biyolojik olarak daha fazla etkilenmiş olsalar da toplumun her kesimi ciddi sonuçlar ile karşılaşmışlardır. Sosyal ilişkilerin online düzeyde devam etmesi gençlerin ve genç yetişkinlerin de salgın sürecinde yalnız hissetmesini, uyku kalitesine bağlı sorunların belirginleşmesini önleyememiştir. Ayrıca İspanya’da yapılan çalışma göstermiştir ki sadece sürece dayalı kısıtlamalar değil aynı zamanda salgın ile ilgili haberlere maruz kalmak da bu sonuçları doğurabilmektedir. Yaşanılan koşullar yaş ayrımcılığı başta olmak üzere birçok ayrımcılık biçiminin de ortaya çıkmasına yol açmış ve bu durum sosyal ilişkilere ve sosyal sermayeye olumsuz yansımıştır (Ayalon vd...2020:1-3/ Losada-Baltar ve diğerleri, 2020). İçinde bulunulan süreç yeni ve hazırlıksız yaşanmakta olan bir süreç olması dolaylı olarak yanlış yönlendirilmeye ve korku kaynaklı sosyal iletişim hatalarına da yüksek derecede açıktır. Özellikle dışlama ve damgalama bunların başında gelmektedir. Öyle ki hastalığın kendisinden çok dışlanmaktan ve damgalanmaktan korkmak bunun en son noktasıdır. Halk arasında bir yere hastalığı ilk getiren kişi olma korkusu bazen hastalığın kendisinden ağır basmaktadır. Örneğin Kovid 19 salgınının ilk aylarında “umreciler”, yaz döneminde ise “tatilciler” olarak etiketleme dışlamanın en somut örneğidir. Ayrıca haberlerin veriliş biçimi bu kişilerin bir “tehdit ve tehlike” olarak damgalanarak itibar kaybını üretmiştir (haberler.com, 2020). Bu örnek sanki hastalığı umreye giden vatandaşların Türkiye’ye getirmiş veya tatile giden herkesin hastalığı yaymış olması algısını doğurmuş ve adeta sosyal dışlamayı meşrulaştırır hale gelmiştir. Süreçte salgın hastalıklara dayalı birçok damgalama örneği bulunmaktadır ve bu durum bireyleri hastalığa ve hastalıkla ilişkili eylemlere yönelik mesafesini de etkilemektedir.

Damgalama ayrıca kişinin hastalıktan dolayı çektiği sıkıntıyı da artırmaktadır. Bu durum hastalık korkusundan dolayı insanların sağlık kurumlarından yardım alma eğilimini de olumsuz etkilemektedir. Bu durum sadece hastaların değil, onlara hizmet veren tüm bireylerin de

damgalanmalarından dolayı stres ve tükenmişlik duyguları yaşamalarına yol açabilir. Damgalanmaya yol açan bir duruma aşına olmak damgalanma düzeyini azaltabilmektedir. Salgın hastalık süreçlerinde de hasta kişileri tanımak veya yakınlarında birilerinin hastalığı geçiriş olması damgalamayı da azaltmaktadır. Sağlık çalışanlarına yönelik yapılmış çalışmalarda hastalığın içerdiği belirsizliklerden ötürü sağlık çalışanlarının da virüslü hastalara yönelik önyargıları olduğunu göstermektedir. Sağlık sektörü çalışanlarının potansiyel olarak damgalayıcı tutum ve davranışların farkında olmadığı durumlarda, damgalanmanın etkisi daha ciddi görülmektedir. Damgalanmış tutum ve davranışları farketme ve ilgili damgalamayı azaltmanın, damgalanmanın kişinin benlik kavramı, yaşam doyumu, profesyonel yaşam kalitesi, stres ve tükenmişlik üzerindeki olumsuz etkisi ile ilişkili olduğu vurgulanmıştır (Ramaci ve diğ., 2020). Bu nedenle damgalama ve sosyal dışlanma ile mücadele ve bu yöndeki çalışmalar, özellikle salgın hastalıkların etkili olduğu kriz dönemlerinde daha fazla önem kazanmaktadır. Diğer kriz dönemlerinden ayrı olarak depresyon ve diğer afetler gibi benzer ölçüde toplumsal dayanışmayı sağlayıp sağlamadığı merak konusudur. Aksine salgın hastalıklar çeşitli biçimlerde sosyal dışlamaları, damgalamaları (Umreciler, tatilciler, hastalar, hastalık taşıyanlar vs...) ve ötekileştirmeyi üretmektedir. Bu durum toplum olarak huzur ve dayanışma ortamını riske atmaktadır. Ötekileştirme ve damgalamanın araçlarının salgın dönemlerinde hangi biçimlerde ve hangi korkular çerçevesinde geliştiğini okuyabilmek bu dışlama biçimleri ile mücadele edebilme açısından gereklidir. Ancak bu şekilde sosyal dayanışmanın uğradığı olası riskler hafifletilebilecektir. Kovid-19 hastalarının bu süreci atlattıkları olsalar dahi çok fazla bunu duyurmak istemedikleri veya süreçte olanların duygusal güçlükler ve sosyal baskılar nedeni ile dışa yönelik iletişim kanallarını kapatma eğiliminde olduklarını göstermektedir.

Pandemi krizi, çalışma ortamlarını ve iş taleplerini de büyük ölçüde değiştirmiştir. Sağlık çalışanlarının koşullarındaki büyük değişimler, stres, baskı, damgalama ve belirsizlik gibi kavramların bu grupta özellikle etkili olmasına yol açmıştır. Sağlık hizmetlerinde çalışan grup hem yeni hastalığın belirsizlikleri ile beraber risklerinden korkmakta hem de ailelerini enfeksiyona maruz bırakma suçluluk duygusu gibi çelişkili hisleri taşımaktadırlar. Bunun üzerine de potansiyel olarak yüksek enfeksiyon kapmış hastalarla çalışmaktan dolayı da damgalamaya maruz kalmışlardır. Bulaşıcılık çeşitli korku ve önyargıları da ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle sağlık çalışanları “hastalık taşıyıcıları/yayıncıları” şeklinde en açık damgalama biçimlerine maruz kalarak bir yandan da toplumun kurtarıcıları olmuşlardır (euronews.com, 2020; haberler.com, 2020). Dünya Sağlık Örgütü Mart 2020 de sağlık çalışanlarına yönelik Kovid-19’a dayalı damgalamaya ilişkin bildiri yayınlamış ve sağlık çalışanları ile ailelerinin bu süreçte yaşadıkları sosyal dışlanmaya bağlı korku yaşadıkları belirtilmiştir. Damgalama, karantina koşulları sonrasında dahi devam etme potansiyelini taşımaktadır (Newsdesk, 2020 /Ramaci ve diğ., 2020: 2). Bu nedenle sağlık çalışanları salgın sürecine dayalı damgalamadan iki kat daha fazla etkilenmişlerdir. Pandeminin gizli eşitsizliklerinden direkt etkilenmişlerdir. Sağlık çalışanları hem bu sürece en yakın risk grubu olmuşlardır. Bu durum toplumsal destek ile beraber sosyal dışlanmayı da beraberinde getirmiştir.

Blumer anlamların, etkileşimde bulunan insan ya da grupların sosyal sürecinde ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bu anlamlar insanlara algısal bir dünya kurar ve burada kişi korku, sevinç ve nefret gibi duyguları üretir. Bu duyguların ortaya çıkmasında yorumlar ve anlamlar belirleyicidir (Berg&Lune, 2015:26). Kovid-19 sürecinde ele aldığımız gruplara dair yorumların fiziki ve tıbbi gerçekliği tanımlanmış olmasa bile “korku”yu ürettiği ve arzi damgalama olarak bu grupları mağdur ettiği görülmüştür. Bu çerçevede tüm gruplar benzer süreçlerle itibarsızlaştırılmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Doğada tüm canlıların farklı ihtiyaçlarına uygun kaynaklar bulunmasına rağmen insan bu kaynakları dönüştürerek hem doğanın dengesini hem de tüm canlıların işleyişini değiştirebilmektedir.

Böylece insanlar bireysel ve toplumsal çıkarlar uğruna tüm eşitlikleri bozarak eşitsizlikleri üretebilmektedir. Salgın hastalıklar da insanlar için dışlanmanın birer aracı haline gelmiştir. Günümüzde Kovid-19 salgını damgalamanın çeşitli biçimlerini üretmede ve bireyler arası sınırlar koymada kullanılmaktadır. Bu risk en başta sahip olduğumuz sosyal ve kültürel sermayeye derin zararlar vermektedir. Kovid-19'a bağlı damgalanmayı azaltabilmek için öncelikle bilgi kirliliğini doğuran başta medya organları olmak üzere tüm araçların kontrolü sağlanabilmelidir. Kovid-19 süreci halen daha içerisinde önemli belirsizlikleri barındıran bir süreç olduğu için kesin bilgilerin paylaşılması çok önemlidir. Ayrıca süreç küresel düzeyde etkiye sahip olduğundan bağlı tüm aşamalar, tedavi, bilgilendirme ve yayılımına yönelik, ülkeleri iş birliğini gerektirmektedir. Bu nedenle yerel ve düzeydeki damgalamalar bu sürece yönelik olumsuz etkileri keskinleştirmektedir. Goffman'ın Etiketleme teorisinde etiketleme sürecinin tipik bazı göstergeleri bulunmaktadır. Bu çalışmada görülmüştür ki Kovid-19 ile ilişkili olarak damgalanan ele aldığımız tüm gruplar benzer biçimde bu göstergeleri taşımaktadırlar. Bu grupların farklı sosyo-ekonomik koşulları da olsa Goffman'ın odaklandığı itibarsızlaştırılarak mağdur edilmeyi yaşamaktadırlar.

Kovid-19 salgını açık ve gizli birçok biçimde eşitsizlikleri doğurmuş ve varolan eşitsizlikleri de keskinleştirmiştir. Bu durum yeni damgaları ve sosyal dışlanmaları da üretmiştir. Bu dışlanmanın bir biçimi salgının direkt etki ettiği kişilere yönelik olmuştur. Hastalar sadece hasta oldukları için hem yaşamları hem de hastalık sonrası süreçleri ile denetlenmişler ve sosyal dışlanmaya maruz kalmışlardır. Ayrıca hastalığın dolaylı olarak ilişkili görüldüğü gruplar da etiketlemeye maruz kalmışlardır. Asyalılar, yurtdışından gelenler, tatilciler... vb etiketlemeler salgınla direkt ilişkisi olmasa da kişileri işaretlemiştir. Bu işaretler sosyal ve ekonomik anlamda bireylerin yaşamlarına olumsuz düzeyde yansımıştır.

Damgalamanın diğer önemli bir tehlikesi de sağlık çalışanlarına yönelik olarak karşımıza çıkmıştır. Sağlık çalışanlarının damgalanması hem stres ve umutsuzluğa yol açmakta hem de sağlık çalışanlarının komşu olarak istenmemelerine kadar giden dışlayıcı davranışları üretmektedir. Bu durum ise özellikle salgın hastalıklar gibi risk dönemlerindeki sosyal bütünleşmeyi sağlayıcı her tür durumu engelleyebilmektedir. Ama en somut risk olarak hasta-sağlık personeli/ hekimler arasındaki iletişimi baltalayabilmektedir. Bu nedenle özellikle medyanın sağlık çalışanlarını destekleyici yayınları damgalamayı azaltıcı bir etkiye neden olabilir. Her ne kadar en kritik ve en çok ihtiyaç duyulan noktada görev yapıyor olsalar dahi sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Bu durum damgaların ne denli tehlikeli olduğunun da kanıtıdır.

Bir diğer öneri ise aslında bireylere yönelik önerilerdir. Medyanın kişileri sürekli salgın ile ilgili korkutucu bilgi bombardımanına tutması salgına dayalı damgalamayı da artırmaktadır. Bu nedenle abartılı korku verici haberlerin önlenmesi sosyal içerme açısından gereklidir. Bu haberler ise daha çok bu süreçte damgalamaya maruz kalan gruplara yönelik duygusal destek sağlayıcı ve umut verici haberler olmalıdır. Bu haberlerin öncülüğünü ise toplumlarca örnek kabul edilen liderler (dini liderler, sanatçılar, siyasi liderler vs.) olabilir (Abdelhafiz vd., 2020).

Toplumsal yaşamda karşılaşılan tüm etiketlemelerin kökeninde belirsizlikler, riskler ve korkular yatmaktadır. Bu nedenle özellikle kriz dönemlerinde çok daha önem kazanan sosyal dayanışmanın artırılabilmesi için sürece dair belirsizlikler ve en önemlisi korkuları artıran bilgi kanalları ile mücadele etmek son derece önemlidir. Ancak bu araç ile toplumda dışlama ve etiketleme sonucu zarar gören sosyal ve kültürel sermaye kanalları desteklenmiş olur. Bu çalışma henüz yeni yeni tanımlanmaya başlanan bir sürecin sosyal sorunlarından biri olan damgalamanın niteliğine ve sonuçlarına odaklanmıştır. Toplumsal bütünleşme ve güvenin en fazla ihtiyaç olarak hissedildiği kriz dönemlerinde sosyal bütünleşmeyi destekleyecek her türlü farkındalığa ve politikaya ihtiyaç vardır. Bu çalışmada olası politikalar üzerinde durulmamıştır. Bu alandaki gelecek çalışmaların sürece dair yaşanan deneyimlerden ve ihtiyaçlardan yola çıkılarak sosyal politikaları gündem alması bir gereklilik olarak görülmektedir.

Kaynakça

Abdelhafız, A. S., & Alorabi, M. (2020), "Social stigma: The hidden threat of COVID-19", *Frontiers in Public Health*, 8. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.00429>

Aslan, R. (2020), "Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Kovid-19", *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı Cilt 8 Sayı 85 Nisan 2020/ 35*.

Atila Demir, S. (2018), "Sakarya'daki Yaşlı Suriyelilerin Göç Deneyimleri ve Sorunları", *Göç Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, sf. 205 – 218.

Ayalon, Liat, & Chasteen, Alison & Diehl, Manfred & Levy R. Becca & Neupert D. Shevaun & Rothermund, Klaus & Tesch-Römer, Clemens and Werner Wahl, Hans (2020), "Aging in Times of the COVID-19 Pandemic: Avoiding Ageism and Fostering Intergenerational Solidarity", *Journals of Gerontology: Psychological Sciences* cite as: *J Gerontol B Psychol Sci Soc Sci*, 2020, Vol. XX, No. XX, 1-4.

Barış, Y. İ. (2002), "Dünyada Tüberkülozun Tarihi", *Toraks Dergisi*, 3(3): 338-340.

Beck, U. (1992), *Risk society: Towards a new modernity*. London: Sage Publications.

Berg, B.L.- Lune, H. (2015), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Çeviri Editörü: Hasan Aydın, Eğitim Yayınevi, Konya.

Berry, W. J. (1997). "Immigration, Acculturation, and Adaptation". *International Association of Applied Psychology*. 46(1). 5-68.

Bhanot D, Singh T, Verma SK and Sharad S (2021), "Stigma and Discrimination During COVID-19 Pandemic", *Front. Public Health* 8:577018. doi: 10.3389/fpubh.2020.577018.

Bryngelson, A. (2009), "Long-term sickness absence and social exclusion", *Scandinavian Journal of Public Health*, 2009; 37: 839–845.

Centers for Diseases Kontrol and Prevention . (2020, 06 11). Reducing Stigma. <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/daily-life-coping/reducing-stigma.html>

Calhoun, L. G., & Tedeschi, R. G. (1999). *Facilitating posttraumatic growth: A clinician's guide*, London: Erlbaum.

Chua, S. E., Cheung, V., McAlonan, G. M., Cheung, C., Wong, J. W., Cheung, E. P., & Tsang, K. W. (2004). Stress and psychological impact on SARS patients during the outbreak. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 49(6), 385-390. doi:10.1177/070674370404900607

Cirhinlioğlu, Z. (2015), *Sağlık Sosyolojisi*, Nobel Yayınları, Ankara.

Cochrane, R. (1977). "Mental Illness in Immigrants to England and Wales" *An Analysis of Mental Hospital Admissions, 1971*". *Social Psychiatry* 12. 25-35.

Creswell, J. W. (2017), *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*, Çeviri Editörü: Selçuk Beşir Demir, Eğiten Ktap, Ankara.

Çelik, R., Demir, M., Çetin, B., & Sarı, K. (2017). Fear culture and health: Discourse analysis of zika virus news. E. Doğan, & E. Geçgin içinde, *Current Debates in Public Relation, Cultural & Media Studies* (s. 87-113). London: IJOPEC Publication.

Ertem, M. (2020), "COVID-19 Pandemisi ve Sosyal Damgalama", *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi* 2020; 5(2): 135-138.

Furedi, F. (2014), *Korku kültürü: Risk almanın riskleri* (2. b.), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

IPSOS, (2020), Game Changers, Koronavirüs Salgını & Toplum, Erişim: 01.10.2020, file:///C:/Users/asus/Desktop/1002/kaynaklar/ipsos_koronavirus-ve-toplum_mart2020-vf.pdf

Gary, F.A. (2005). Stigma: barrier to mental health care among ethnic minorities. *Issues In Mental Health Nursing*, 26(10): 979-999.

Goffman, E., (2014), Damga: Örselelenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar, (Çev: Ş.Geniş-L. Ünsaldı-S N. Ağırsanlı), Ankara: Heretik Yayıncılık.

He, J., He, L., Zhou, W., Nie, X., He, M. (2020), "Discrimination and Social Exclusion in the Outbreak of COVID-19", *J. Environ. Res. Public Health* 2020, 17(8), 2933; <https://doi.org/10.3390/ijerph17082933>

Kara, E. (2020), KOVID-19 Pandemisindeki Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet İşgücünün İşlevi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 4(1), 28-34.

Kaygusuz, C. (2008), Yaşlılık Kuramları, Psikolojik, Sosyal ve Bedensel Açından Yaşlılık, Editörler: Kurtman Ersanlı&Melek Kalkan, Pegem Akademi, Ankara.

Karataş, Z. (2020), "COVID-19 Pandemisinin Toplumsal Etkileri", *Değişim ve Güçlenme. Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 4(1), 3-15

Karapıçak, Ö. K., Aslan, S., & Utku, Ç. (2012). Panik bozukluğu, somatizasyon bozukluğu ve hipokondriaziste sağlık kaygısı. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 43-51.

Kozanoğlu, H. (2020), Covid-19 Döneminde Normalleşme Arayışları ve Sosyal Politikalar, İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü, Erişim: 01.10.2020, file:///C:/Users/asus/Desktop/1002/kaynaklar/c80586_eda3b455b2384297a2880255c1b9c5e6.pdf

Küçükşen, K. (2017). Suriyeli Sığınmacı Kadınlarda Sosyal Dışlanma Algısı Üzerine Nitel Bir Çalışma., *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 6, Sayı: 5, Sayfa: 2399-2413

Losada-Baltar, A., Jimenez-Gonzalo, L., Gallego-Alberto, L., PedrosaChaparro, M., Fernandes-Pires, J., & Marquez-Gonzalez, M. (2020). "We're staying at home": Association of self-perceptions of aging, personal and family resources and loneliness with psychological distress during the lock-down period of COVID-19. *The Journals of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*.

Mak, I. W., Chu, C. M., Pan, P. C., Yiu, M. G., & Chan, V. L. (2009). Long-term psychiatric morbidities among SARS survivors. *General Hospital Psychiatry*, 31(4), 318-326. doi: 10.1016/j.genhosppsy.2009.03.001

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*, (çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Mui, A.C. (1996). "Depression among Elderly Chinese Immigrants: An Exploratory Study". *National Association of Social Workers*. 41 (6): 633-645.

Newsdesk (2020), "Stigma during the COVID-19 pandemic", Elsevier, www.thelancet.com/infection Vol 20 July 2020.

Özmen, S.- Erdem, R. (2018), "Damgalamanın Kavramsal Çerçevesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Y.2018, C.23, S.1, S.185-208.

Özdemir, H., (2010), *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ramaci, T., Barattucci, M., Ledda, C., & Rapisarda, V. (2020). Social stigma during COVID-19 and its impact on HCWs outcomes. *Sustainability*, 1-12, 3834.

Rössler, W. (2016), “The stigma of mental disorders A millennia-long history of social exclusion and prejudices, EMBO reports Vol :17, No 9., 1250-1253.

Sapancalı, F. (2005), “Avrupa Birliğinde Sosyal Dışlanma Sorunu Ve Mücadele Yöntemleri”, Çalışma ve Toplum, ss.51-106 <http://www.calismatoplum.org/sayi6/Makale%202.pdf> Et:03.05.2016

Strong, P. (1990), “Epidemic psychology: A model, Sociology of Health & Illness”, 12(3), 249-259.

Şendağ, D. (1989), “Fonksiyonel Somatik Semptomlar ve Hipokondriazis”, Türkiye Klinikleri, 9(2), 97- 101.

Silver, H., (1994), “*Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms*”, International Labor Review 133 (5-6), 531–578.

Slattery, M. (2015), Sosyolojide Temel Fikirler, Haz: Ümit Tatlıcan-Gülhan Demiriz, Sentez Yayınları, Bursa.

Türk Tabipleri Birliği (2020), Covid-19 Pandemisi İki Aylık Değerlendirme Raporu, Erişim: 24.09.2020, file:///C:/Users/asus/Desktop/1002/kaynaklar/covid19-rapor.pdf

ULISA12 (2020), Kovid-19 ve Sonrası: Disiplinlerarası Bir Yaklaşım Halk Sağlığı, Hukuk, İktisat, İlahiyat, Psikoloji, Sosyoloji, Tıp, Uluslararası İlişkiler, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULISA) Enstitüsü, Erişim:01.10.2020, file:///C:/Users/asus/Desktop/1002/kaynaklar/ULI%CC%87SA_12_3_Haziran_2020(1).pdf

Ülman, Y. I. (2020), “COVID-19 Enfeksiyon Hastalığı Salgınına Biyoetik Açından Bakış”, ACU Sağlık Bilimleri Dergisi 2020; 11(3):365-371.

Villa, S., Jaramillo, E., Mangioni, D., Bandera, A., Gori, A., & Raviglione, M. C. (2020), “Stigma at the time of the COVID19 pandemic”, Clinical Microbiology and Infection, Advance online publication. <https://doi.org/10.1016/j.cmi.2020.08.001>, 1450-1452.

World Health Organization (2020), Kamp dışı ortamlardaki mülteci ve göçmenler için koronavirüs hastalığına (COVID-19) karşı hazırlıklılık, önleme ve kontrol Geçici Rehber, Erişim:01.10.2020, file:///C:/Users/asus/Desktop/1002/kaynaklar/Final_TR_WHO-2019-nCoV-Refugees_Migrants-2020.1-eng%20(2)_v2.pdf

<https://tr.euronews.com/2020/03/09/corona-virusu-covid-koronavirus-turkiye-de-turizmi-nasil-etkiliyor-cince-turist-rehberleri>, Erişim: 09.09.2021

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52042185>, Erişim: 09.09.2021.

<https://www.haberler.com/karantinadaki-umreciler-yurtlardan-cikiyor-13073986-haberi/>, Erişim: 09.09.2021.

<https://www.sozcu.com.tr/2020/saglik/corona-virusunu-atlatmis-kisiler-dislanmamali-5850489/>, Erişim: 09.09.2021.

Yıldız, S. (2020), “Salgının Negatif Etkileri: Sosyal Damgalanma”, <https://covid19.tabipacademy.com/2020/09/17/salginin-negatif-etkileri-sosyal-damgalanma/>, Erişim: 18.09.2020.